

Goněk, Vladimír

Rozvinutí občanské války a zahraniční intervence

In: Goněk, Vladimír. *Vznik SSSR a sovětská Ukrajina : příspěvek k pojetí počátků sovětské federace*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1988, pp. 51-72

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122449>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III. ROZVINUTÍ OBČANSKÉ VÁLKY A ZAHRANIČNÍ INTERVENCE

Etapa německo-rakouské okupace Ukrajiny prováděná loutkovým monarchistickým režimem tzv. hetmanství přinesla další ideověpolitické vy-
zrávání v revolučním táboře: a jeho jádro se přirozeně zabývalo nejen otázkami jak znovu nastolit sovětskou moc, ale i jakými opatřeními a prostředky tuto moc napříště lépe zabezpečit a upevnit, zvláště politicky a vojenskostrategicky. Mj. došlo v širší míře k uvědomění negativních důsledků absence celoukrajinského stranického centra. Souhlas, který bylo možno chápat i jako výzvu, k vytvoření takového centra dal sice ústřední výbor SDDSR(b) ještě v listopadu 1917,¹ avšak zejména komunisté z Donbasu po dlouhou dobu protiargumentovali tvrzením, že neexistují žádné zvláštní úkoly pro proletariát Ukrajiny.² Tak až v první polovině července 1918 se sešel sjezd ukrajinských komunistů, který se usnesl sjednotit stranické organizace na Ukrajině v Komunistickou stranu Ukrajiny jako součást jednotné KSR(b).³

Sjezd, stejně jako II. sjezd KS(b)U v říjnu 1918, vyzvedly ideu úzkého revolučního sjednocení se Sovětským Ruskem, jemuž zároveň přiznaly rozhodující význam v tomto svazku.⁴ Vůbec na podzim 1918 se jak ústřední výbor KSR(b), tak ústřední výbor KS(b)U přikláněly mínění, že by byl účelný vstup Sovětské Ukrajiny do RSFSR, a připouštěly možnost dočasně

¹ Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny v borotbi za utvorennja SRSR, Kyjiv 1962, 20.

² Očerki istorii Kommunističeskoj partii Ukrajiny, Kijev 1972, 252—253; Ravič-Čerkasskij, M.: Istorija Kommunističeskoj partii Ukrajiny, Char'kov 1923, 55.

³ Kommunističeskaja partija Ukrajiny v rezoljucijach i rešenijach s'jezdov i konferencij 1918—1956, Kijev 1958, 20.

⁴ Kom. partija Ukrajiny v rezoljucijach..., 16—17, 27—28.

úplně sjednotit obě republiky (tj. na principech unitárního státu), a to v důsledku názoru, že samostatnost Ukrajiny usnadňovala po právní stránce její obsazení interventy.⁵

V této etapě také Sovětské Rusko aktivně napomáhalo mj. i ustavení a koncentraci ozbrojených sil Sovětské Ukrajiny. Tak ještě v září 1918 na základě iniciativy V. I. Lenina přijaly ústřední výbory KSR(b) a KS(b)U rozhodnutí o vytvoření pravidelné ukrajinské armády,⁶ na jehož základě se započalo s formováním prvních dvou ukrajinských divízi z ukrajinských partyzánských oddílů působících v neutrálním pásmu mezi Sovětským Ruskem a dosud Ústředními mocnostmi okupovanou Ukrajinou.⁷ Tyto divize byly začleněny do tzv. Rezervní armády, vytvořené v říjnu 1918 při severních hranicích Ukrajiny a podřízené bezprostředně vrchnímu veliteli ozbrojených sil RSFSR.⁸ Materiální zabezpečení ukrajinských divízi se opíralo o Orelský vojenský okruh na základě předpisů platných pro jednotky Rudé armády.⁹ V listopadu se přikročilo k formování Skupiny vojsk kurského směru jako plnění směrnice rady lidových komisařů RSFSR o přípravě vojenské pomoci na podporu osvobozenického boje pracujících Ukrajiny.¹⁰ Do rámce skupiny byly přesunuty mj. uvedené ukrajinské divize, velitelem skupiny byl jmenován již výše zmíněný Antonov-Ovsejko, který se stal formálně i velitelem partyzánských povstaleckých oddílů na okupovaném území Ukrajiny.¹¹ Takto došlo již od počátku k úzkému sjednocení zárodku budoucí ukrajinské armády s Rudou armádou RSFSR.

Sama pomoc RSFSR obnovující se sovětské moci na Ukrajině nebyla pouhým vnějším aktem solidarity; vyplývala ze zcela totožných společných zájmů boje proti témuž protivníku. Ještě na podzim 1918 se sovětská strategická zamýšleli nad postupem vojsk Dohody na Balkáně a možnostmi rozvinutí protisovětské zahraniční intervence na jihu. Zpráva vrchního velení pro Revoluční vojenskou radu republiky (RVSR) o strategické situaci k 1. prosinci 1918 již bezprostředně předpokládá invazi interventů na jižní Ukrajině a požaduje urychlené obsazení oblastí uvolňovaných Němci, aby byla linie obrany oddálena od center životně důležitých pro celou sovětskou zemi; na Ukrajině pak požaduje zajistit odpor všeho organizovaného dělnictva proti postupu interventů a současně za stejným účelem koncentrovat v oblasti Kurska a Orla silnou armádu.¹² Zpráva člena RVSR F. V. Kostajeva pro vrchního velitele z 4. ledna 1919 již konstatuje

⁵ Kuličenko, M. I.: Kom. partija Ukrajiny . . . , 87.

⁶ Istorija gosudarstva i prava Ukrajinskoj SSR, Kijev 1976, 146.

⁷ Direktivy komandovanija frontov Krasnoj Armii, I, Moskva 1971, dok. č. 513.

⁸ Direktivy Glavnogo komandovanija Krasnoj Armii, Moskva 1969, dok. č. 162.

⁹ Tamtéž, dok. č. 163; Graždanskaja vojna na Ukrajině. Sbornik dokumentov i materialov, I/1, Kijev 1967, dok. č. 449.

¹⁰ Ukrajins'kaja RSR v period hromadjans'koji vijny, II, Kyjiv 1968, 32.

¹¹ Direktivy komandovanija frontov, I, dok. č. 516, 521.

¹² Direktivy Glavnogo komandovanija . . . , dok. č. 127.

fakt stále sílicích desantů na jihu Ukrajiny a upozorňuje, že mezi 1. a 10. únorem mohou interventi rozvinout útok již na linii severní hranice Ukrajiny a je tedy nezbytné podniknout příslušná protiopatření, zejména vyslat rezervy z center RSFSR.¹³

Revoluce v Německu a anulování Brestlitevského míru se staly vnějším předpokladem pro celonárodní povstání na Ukrajině, kulminující v prosinci 1918. Na něm se ovšem dokázala přiživit i část ukrajinských buržoazních nacionalistů podporovaná Dohodou; občanská válka a nastolování sovětské moci po jednotlivých oblastech se protáhly až do jara 1919. To vše přirozeně nemohlo zůstat bez odezvy jak v názorech tak v konkrétním formování ukrajinského sovětského státu. Ještě koncem listopadu 1918 se vytvořila prozatímní dělnickoroľnická vláda Ukrajiny; v manifestu této vlády z 29. listopadu, jímž se vyhlášovalo obnovení sovětské moci na Ukrajině, se opět objevila i myšlenka revolučního svazku Ukrajiny a Ruska, zejména jakožto záruky neporazitelnosti sovětské moci dohodovou intervencí.¹⁴

Pozoruhodně postavila v této době otázku ukrajinské sovětské státnosti rezoluce Černihovské gubernské konference KS(b)U z 4. ledna 1919. S požadavkem bojovat proti dvěma skupinám nepřátelské buržoazie charakterizuje dokument maloburžoazii jako tu, která chce zachovat buržoazní moc v podobě samostatného ukrajinského státu, a velkoburžoazii jako tu, která chce obnovit „jedínuju nědělimuju Rossiju“ jako diktaturu těch, kteří stáli v čele Ruského impéria. Rezoluce vyvozuje, že spolu s likvidací obou těchto skupin buržoazie je úkolem ukrajinských komunistů vytvořit na Ukrajině sovětskou socialistickou republiku, spjatou těsnými svazky s ostatními státy, které se vytvářejí a budou vytvářet z částí bývalé Ruské říše.¹⁵ Tedy jak myšlenka úplné samostatnosti Ukrajiny, tak i myšlenka vytvoření unitárního státu v hranicích předrevolučního Ruska jsou přímočaře spojovány s buržoazním protivníkem a tudíž považovány za neslučitelné se sovětským modelem státnosti.

Avšak německo-rakouská okupace a zejména pak následující boj o moc vedly k určitým posunům v názorech ukrajinských mas mj. i v otázce ukrajinské státnosti, což se projevilo i v programech a činnosti vrcholných ukrajinských orgánů. Sovětská moc na Ukrajině se koncentrovala ve státoprávní formě samostatné sovětské republiky a 14. ledna byl přijat název Ukrajinská socialistická sovětská republika. Program vlády USSR zveřejněný 26. ledna 1919 vyhlásil solidaritu s RSFSR a podtrhl těsné historické, ekonomické a kulturní svazky Ukrajiny a Ruska a totožnost politic-

¹³ Tamtéž, dok. č. 172.

¹⁴ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ' i organizator ob'jedinitěľ'nogo dviženija ukrajinskogo naroda za obrazovanije SSSR. Sbornik dokumentov i materialov, Kijev 1972, 110.

¹⁵ Tamtéž, 111—112.

kých, ekonomických i vojenských úkolů obou republik a vyvodil nutnost spojit USSR s RSFSR na principech socialistické federace. Na druhé straně program zdůrazňuje, že formy svazku USSR a RSFSR je zplnomocněn ustavit jediné III. celoukrajinský sjezd sovětů.¹⁶

Otázka budování ukrajinské státnosti a vyjasnění svazků USSR s ostatními sovětskými republikami se poté konkretizovala ve dvou formách. Jednak se koncentrovala na sjednocení sil na obranu sovětské moci, jednak vedoucí ukrajinské orgány v případech sjednocení jednotlivých sfér a předmětů činnosti státní správy USSR a RSFSR se snažily o právní podchycení této jednoty, dále pokračovaly k rozšiřování platnosti zákonodárství RSFSR pro území USSR a k ustavování dílčích svazků.

Příkladně je usnesení vlády USSR z 26. dubna 1919, jímž byla nabídnuta možnost zástupcům ostatních sovětských republik být přítomni na jejich zasedáních.¹⁷ Celkově bylo učiněno obrovské množství kroků jednotlivými centrálními institucemi USSR ve směru sladění jednotlivých sfér činnosti s orgány ostatních sovětských republik.¹⁸ Významným a všeobecně rozšířeným jevem se stala vzájemná výměna představitelů lidových komisariátů a dalších orgánů USSR a RSFSR (i dalších republik) v zájmu udržování úzkých kontaktů, přebírání zkušeností, předávání normativních materiálů aj. Z této výměny se od jara 1919 postupně stabilizovala instituce stálých zástupců orgánů RSFSR při státních orgánech USSR; tito zástupci se stávali členy kolegií jednotlivých komisariátů nebo i náměstky lidových komisařů USSR.¹⁹ Takové formy „vyladování“ svazků sovětských republik, zejména USSR a RSFSR, se v průběhu roku 1919 staly víceméně jedinou reálnou a skutečně podstatnou cestou projevu a kodifikace jednoty sovětských republik (i když tato cesta ve většině případů byla v rozporu s ústavněprávní stránkou věci).

Naopak obecně ústavněprávní stránka se v první polovině roku 1919 víceméně nerozvíjela nejen v rovině reality, ale ani v rovině programů. III. sjezd KS(b)U i III. celoukrajinský sjezd sovětů zůstaly jen u zcela obecných tezí o potřebnosti nejtěsnějšího politického svazku sovětských republik v zájmu boje za vítězství revoluce a v zájmu spolupráce v oblasti komunistické výstavby.²⁰

Ono vzájemné vyladování svazků sovětských republik přitom neznamená jednoduchou sjednocovací linii, jak se dosti často vyvozuje z absolutizace některých dokumentů. Obsahovalo v sobě momenty jak integrace tak

¹⁶ Istorija sovětskoj konstitucii v dokumentach, 1917—1956, Moskva 1957, 181—183; Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ' ..., 115—116.

¹⁷ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ' ..., 167.

¹⁸ Kuličenko, M. I.: Komunistyčena partija v boroťbi, kap. II; Istorija deržavy i prava Ukrajin'skoji RSR, I, Kyjiv 1967, 215—222.

¹⁹ Srv.: Kuličenko, M. I.: Komunistyčena partija Ukrajinny v boroťbi ..., 93, 94.

²⁰ Kom. partija Ukrajinny v rezoljucijach ... 34; S'jezdy sovetov v dokumentach, II, Moskva 1960, 53.

diferenciace, přičemž nakrátko počátkem roku 1919 ony momenty diferenciace dokonce dominovaly. Objektivní základna tohoto stavu nevzešla z nějaké právnědogmatické výstavby nezávislého ukrajinského sovětského státu, nýbrž z konkrétních aktuálních praktických potřeb ustavování orgánů státní moci. A to za situace, kdy proti původním tendencím po co nejužší jednotě vystupovaly objektivní rozdíly ve stupni zralosti sovětské moci na Ukrajině a v Rusku a s tím související zvláštní úkoly státních orgánů Sovětské Ukrajiny. Celkově v souvislosti s osvobodováním a ustavováním sovětské moci na Ukrajině — obdobně jako tomu bylo v celoruském rámci v prvním období po revoluci — se objevila mohutná vlna živelné revoluční iniciativy, jejíž místní projevy se ne vždy shodovaly se záměry ústřední sovětské moci na Ukrajině a často byly navíc doprovázeny anarchistickými tendencemi, pro něž byly na Ukrajině živnou půdou dosavadní časté mocenské zvraty. V souvislosti s úkolem upevnění a koncentrace sovětské moci vůbec tak budování ústředních orgánů sovětské moci na Ukrajině neznamenal jen budování sovětské národní státnosti, nýbrž zahrnovalo i moment přechodu od lokální živelnosti (ba i od hranic anarchie) právě k postupné koncentraci sovětské moci.

* * *

V organizaci vojenství, v řízení národního hospodářství a dalších rovínách mělo tedy Sovětské Rusko náskok o celý rok před Ukrajinou. Tak v oblasti vojenství došlo v RSFSR k několika vlnám reorganizace, které znamenaly postupnou koncentraci a centralizaci velení a řízení právě v období okupace Ukrajiny,²¹ tj. skutečné formování řádné, pravidelné armády. Proti tomu na Ukrajině se základem budování ozbrojených sil staly partyzánské oddíly, tj. jádro ozbrojených sil se budovalo na principu dobrovolnosti z elementů, které si navykly naprosto rozdílným způsobům boje, než jaké mají být vlastní pravidelné armádě, a které neprošly jednotným řádným vojenským výcvikem ani politickou výchovou, naopak mnohdy se projevily jako politicky zcela nespolehlivé, podléhající jiným politickým stranám. Formálně vytvořené pravidelné jednotky se stávaly fakticky neústrojným volným sdružením bývalých partyzánských oddílů, v nichž přežíval starý duch se všemi svými — v dané etapě již zcela negativními — rysy. Jednotliví velitelé podnikali jednotlivé akce podle vlastního uvážení, nerespektovali nadřízené velitele, součinnost jednotek byla mizivá, v mnohých jednotkách nebylo možno provádět politickou

²¹ Dekrety Sovetskoy vlasti, I, Moskva 1957, odd. I, dok. č. 336; Dekrety Sovetskoy vlasti, II, Moskva 1959, odd. I, dok. č. 40, 84, 85, 131, 183; Dekrety Sovetskoy vlasti, III, Moskva 1964, odd. I, dok. č. 159, 213; Dekrety Sovetskoy vlasti, IV, Moskva 1968, odd. I, dok. č. 46. Šatagin, N. I.: Organizacija i strojtěl'stvo Sovetskoy Armii v period inostrannojo vojennoj intervencii i graždanskoj vojny, Moskva 1954, 58, aj.

práci pro odpor velitelů, mnohé jednotky byly aktivní pouze v rajónu své bývalé partyzánské činnosti, po přesunu se stávaly pasívními, jejich příslušníci hromadně dezertovali apod. Jiné zdroje pro formování armády však zatím na Ukrajině neexistovaly.

Proti této skutečnosti stály snahy udržet plnou jednotu ozbrojených sil na celém sovětském území. Bylo již řečeno o ustavení zárodku ukrajinských jednotek v rámci Rudé armády RSFSR na podzim 1918. Rozkazem vrchního velitele vojsk RSFSR na základě předchozího usnesení RVSR byl 6. ledna 1919 vytvořen Ukrajinský front a to z ukrajinských povstaleckých jednotek a některých jednotek z RSFSR bojujících na sklonku roku 1918 především na charkovském směru. Velitelem frontu byl jmenován Antonov-Ovsejenko, náčelníkem štábu dosavadní velitel Rezervní armády Glagolev, ostatní členy Revoluční vojenské rady frontu (RVS) měla jmenovat vláda USSR.²² Sovětská vojska na Ukrajině se měla tvořit podle vzoru RSFSR; ještě koncem prosince 1918 bylo přijato usnesení o rozšíření platnosti všech dekretů, předpisů a pravidel o formování vojenských jednotek, přijatých v RSFSR.²³ Je vhodné vyzvednout i požadavek velitele ukrajinského frontu Antonova-Ovsejenka ve zprávě pro RVSR ze 23. ledna 1919 nepřipustit žádné zvláštní ukrajinské ústřední vojenské orgány, nýbrž podřídit organizaci vojenství na Ukrajině bezprostředně RVSR.²⁴

Tak hluboká koncentrace byla pro revoluční obranu nepochybně účelná, nemusela být v rozporu s principem národní státnosti, zatím však zřejmě nebyla možná. Od února 1919 byl tudíž budován aparát Lidového komisariátu vojenství USSR; jemu byla podřízena místní vojenská správa, jejíž struktura byla již formována podle vzoru RSFSR, a ještě 11. února vydal lidový komisař vojenství USSR příkaz, že veškeré vojenské právní akty RSFSR (včetně příkazů a směrnic RVSR a Lidového komisariátu vojenství RSFSR) nabývají automaticky platnosti na území Ukrajiny, pokud nebyly upraveny zvláštním aktem USSR. Vytvořila se Rada obrany USSR²⁵ a další ústřední orgány, které však fungovaly ve velmi úzkých vazbách na příslušné orgány RSFSR,²⁶ přičemž Rada obrany RSFSR byla již v této

²² Direktivy Glavnogo komandovanija . . . , dok. č. 173. Je třeba současně poznamenat, že Ukrajinský front svými operačními směry nezahrnoval celou Ukrajinu, nýbrž byl ustaven proti ukrajinským nacionalistům a dohodové intervenci na jihu Ukrajiny, zároveň celý jihovýchod Ukrajiny, mj. Donbas, se stal jednou z oblastí operací Jižního frontu, ustaveného proti Dobrovolnické armádě.

²³ Graždanskaja vojna na Ukrajině, I/1, dok. č. 602.

²⁴ Direktivy komandovanija frontov . . . , I, dok. č. 543.

²⁵ 30. dubna 1919 — Graždanskaja vojna na Ukrajině, I/1, dok. č. 852.

²⁶ Příkladem může být dohoda Lidového komisariátu vojenství USSR s Ústřední správou zásobování Rudé armády o soustředění zásobování vojsk USSR a RSFSR v rukou Ústřední správy zásobování Rudé armády a nejvyšší rady národního hospodářství RSFSR — Graždanskaja vojna na Ukrajině, I/1, dok. 839.

době fakticky vrcholným orgánem organizace obrany celého sovětského území.²⁷

Fakt, že organizace vojenství na Ukrajině nemohla prozatím dosahovat té úrovně koncentrace jako v RSFSR, nebyl však vždy náležitě reflektován. Zejména vrchní velitel sovětských vojsk I. I. Vacetis často vystupoval z pozic, jakoby na Ukrajině již plně fungovala řádná pravidelná armáda, nebyly mu jasné politické souvislosti, uvažoval v rovině čistě vojenské strategie a to ještě mnohdy příliš abstraktně. Na této bázi docházelo k nesrovnalostem zejména mezi Vacetisem a Antonovem-Ovsejenkem, zvláště v otázce posil vysílaných z Ukrajiny pro Jižní front i jinam.²⁸ Vztah mezi oběma veliteli posléze v dubnu až květnu 1919 dospěl do stadia, kdy se přestali respektovat jako osobnosti a rozkazy a přípisy si fakticky vyměňovali prostřednictvím jiných členů RVSR nebo s nimi zatěžovali přímo Lenina,²⁹ což v extrémních případech přímo ohrožovalo úspěch obrany sovětské země.

Na druhé straně ovšem organizace a řízení vojenství ani v samotné RSFSR k počátku roku 1919 ještě nebyla dokončena a náležitě koncentrována; například partyzánsztina zatěžovala i některé další fronty, nejen Ukrajinský, byť v menší míře. Velký programový krok vpřed a značné politické potlačení dezintegračních tendencí v ozbrojených silách přinesl VIII. sjezd KSR(b).³⁰ Posléze v květnu došlo k velkému zauzlení situace, kdy pod mohutnou vlnou nových útoků nepřítel vystoupila potřeba kvalitativní přestavby obrany a její další koncentrace, což se dotýkalo i otázek mechanismu sovětské federace. To vše přitom již v době nového bezprostředního ohrožení samotné existence sovětské moci na Ukrajině.

* * *

V národohospodářské sféře došlo v RSFSR rovněž ke kvalitativním proměnám v řízení právě v etapě německo-rakouské okupace Ukrajiny. Nárůst počtu podniků ve vlastnictví státu a potřeba oživení válkou narušeného hospodářství si vyžadovaly v protiváze živelné iniciativě zdola

²⁷ Srv. např. rozhodnutí Rady obrany RSFSR o zavedení válečného stavu na železnicích Ukrajiny ze 17. února 1919 — Graždanskaja vojna na Ukrajině, I/1, dok. č. 720.

²⁸ Na Ukrajině sice existovaly obrovské zdroje pro budování nových jednotek Rudé armády, za daných poměrů (sovětská moc ve stavu zrodu, partyzánsztina, banditismus aj.) však prakticky nebylo možné je náležitě využít. Zároveň pokusy přesouvat na Jižní front jednotky složené z bývalých partyzánských oddílů většinou skončily jejich rozkladem.

²⁹ Dokumenty ke vztahům obou velitelů viz např.: Direktivy Glavnogo komandovanija . . . , dok. č. 169, 170, 177, 179, 183, 187—189, 198—200, 205, 210—212; Direktivy komandovanija frontov . . . , I, dok. č. 543, II, dok. č. 166, 167, 170, 180, 183, 187, 192, 193; Graždanskaja vojna na Ukrajině, I/2, dok. č. 16.

³⁰ KPSS o vooružennych silach Sovetskogo Sojuza. Dokumenty, Moskva 1969, 38—49.

posílit řídicí úlohu ústředních orgánů, což neslo i oslabení teritoriálního principu řízení. Nástup zahraniční intervence a aktivizace domácí kontrarevoluce ještě umocnily potřebu centralizace. A tak podzim 1918 přinesl rozhodující zlom v přechodu od teritoriální struktury řízení národního hospodářství ke struktuře odvětvové s koncentrací všech direktivních funkcí v centrálních orgánech jednotlivých odvětví; tak vznikaly tzv. hlavní výbory (glavky) či ústřední správy (centry).³¹ Tím se změnil celý mechanismus fungování VSNCh, zejména oblastní SNCh ztratily na významu a postupně zanikaly a mj. II. sjezd rad národního hospodářství v prosinci 1918 doporučil neobnovit činnost Jižního a Uralského oblastních SNCh, které přerušily činnost pro okupaci nepřitelem.³² Souběžně byl vylučován vliv orgánů stojících vně systému, tj. především místních sovětů, komisariátů práce, místních odborových orgánů apod.³³ Proti tomu na Ukrajině nový zdroj sovětské moci opět vyzvedal zásadní význam místní iniciativy ve všech otázkách. V oblasti národního hospodářství a zejména průmyslu byla tato potřeba umocněna ještě faktem, že na rozdíl od prvního období sovětské moci nyní na Ukrajině v souvislosti s osvobozením většina majitelů a vedoucích správních činitelů ponechávala podniky svému osudu a odešla s kontrarevolučními jednotkami. Dále na rozdíl od etapovitého znárodnění z roku 1917 prozatímní dělnickoroľnická vláda Ukrajiny již ve svém manifestu z 29. listopadu 1918 vyhlásila mj. všechny průmyslové podniky, banky, obchodní podniky aj. za vlastnictví ukrajinských pracujících, které mají převzít do správy orgány sovětské moci.³⁴

Zabezpečit výrobní prostředky i sklady před rozchvácením či znehodnocením, zorganizovat chod podniků byl naléhavý úkol místních složek rodící se sovětské moci, který musely zabezpečit samy. Formující se ústřední sovětská moc na Ukrajině přímo vyhlásila povinnost všech místních sovětů, ale i revolučních výborů, vojenských a partyzánských oddílů aj. zajistit ochranu těchto majetků. Hlavní tíži úkolů v organizaci a řízení výroby položila na prozatímní výbory jednotlivých podniků volené pracovníky podniku; správu podniků měly přebírat místní SNCh (zatím však většinou vůbec nezformované) a ekonomická oddělení místních sovětů, větší podniky mělo spravovat přímo oddělení národního hospodářství při vládě

³¹ Dekrety Sovetskoy vlasti, III, odd. I, dok. č. 188; Sovety narodnogo chozjajstva i planovyje organy v centre i na mestach 1917—1932. Sbornik dokumentov, Moskva 1957, 80an., 91—92.

³² Lenin, V. I.: PSS, 37, 397—401; Venediktov, A. V.: Organizacija gosudarstvennoj promyšlennosti v SSSR, I, Leningrad 1957, 549—550, 554.

³³ Dekrety Sovetskoy vlasti, IV, odd. I, dok. č. 72, 79; Venediktov, A. V.: Organizacija . . . , 565.

³⁴ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl' . . . , 108.

USSR; fakticky však orgány SNCh byly schopny plnit v prvním období pouze funkci registrační.³⁵

Zmíněné oddělení národního hospodářství při vládě USSR vzniklo ještě na sklonku roku 1918; potýkalo se však s nedostatkem kádrů i zkušeností, nedokázalo navázat v náležitě úrovni spojení s místními články řízení národního hospodářství v právě osvobozovaném severovýchodním pásu Ukrajiny. A tak z iniciativy rady lidových komisařů RSFSR a prezidia VSNCh RSFSR v polovině ledna 1919 přibyla do Charkova početná komise složená z předních pracovníků VSNCh a stala se hlavním činitelem v budování systému řízení národního hospodářství (a zvláště průmyslu) na Ukrajině. 29. ledna 1919 bylo oddělení národního hospodářství při vládě USSR přetvořeno v Ukrajinskou radu národního hospodářství (USNCh); předsednictvo uvedené komise VSNCh se stalo základem personálního složení předsednictva USNCh, struktura USNCh byla budována podle vzoru VSNCh, vedoucími jednotlivých oddělení se v mnoha případech stali opět členové oné komise VSNCh. V první polovině února pak USNCh přijímal usnesení o formování nižších článků řízení národního hospodářství — gubernských a okružních SNCh a ekonomických oddělení újezdních sovětů, opět analogicky strukturu již fungující v RSFSR.³⁶ Fakticky se však vybudování těchto nižších článků, stejně jako rajónních správ glavků USNCh protáhlo na celý další půlrok, takže tato struktura nemohla fungovat dostatečně operativně.³⁷

K plné unifikaci tedy nemohlo dojít a USNCh s jemu podřízenými články tak byl zdánlivě paradoxně budován samotnými pracovníky VSNCh formálně jako protějšek a partner VSNCh RSFSR. V souvislosti s tím vystoupila i otázka formy vzájemné výměny zboží a jednotné regulace cen zboží obou republik, dále otázka financování průmyslu Ukrajiny a především otázka koordinace činnosti hospodářských orgánů a stanovení obecných principů hospodářských vztahů USSR a RSFSR. Proti této formálněprávní stránce však faktické vztahy byly od počátku mnohem jednoznačnější. Nezůstalo totiž jen u vyslání oné komise VSNCh jakožto jádra budoucích hospodářských orgánů USSR,³⁸ ještě koncem ledna se prezidium VSNCh vyslovilo pro uchování jednoty hospodářské politiky

³⁵ Srv. např.: *Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija promyslovosti na Ukrajinі. Zbirnyk dokumentiv i materialiv 1917—berezeň 1921, Kyjiv 1957, dok. č. 346, 348, 349, 352, 354 aj.*

³⁶ Tamtéž, dok. č. 375, 378.

³⁷ Tak např. požaduje koncentrovat pozornost na budování místních SNCh na Ukrajině usnesení ÚV KSR(b) z 16. dubna; organizační byro ÚV KSR(b) bylo pověřeno sledováním této otázky, zvl. po stránce kádrového zajištění. *Sovetskoje sodružestvo narodov. Sbornik dokumentov i materialov 1917—1922. Moskva 1972, 78.*

³⁸ Při om je třeba poznamenat, že první usnesení prezidia VSNCh o této komisi, která se zatím měla vytvořit v užším rozsahu (5 členů), předpokládá, že komise bude orgánem pro „sjednocení činnosti VSNCh na Ukrajině“. *Sovetskoje sodružestvo narodov, 50.*

i jednoty hospodářského aparátu sovětských republik a pověřilo svého místopředsedu Lomova konkrétním rozpracováním problému.³⁹ Koncem února v tomto smyslu Lomov publikoval v časopise *Ekonomičeskaja žižň studii* „O hospodářských vztazích sovětských republik“, kde vyzvedl ideu perspektivního zformování federálního VSNCh, přičemž do jeho vytvoření měl jeho úkoly plnit VSNCh RSFSR. Počátkem března bylo přijato usnesení prezidia VSNCh v analogickém duchu, vzápětí se k němu kladně vyjádřila vláda USSR.⁴⁰ Otázka se promítla i do diskuse na VIII. sjezdu KSR(b), kde Lomov žádal opět (šlo o kolektivní stanovisko prezidia VSNCh) plnou koncentraci řízení národního hospodářství všech sovětských republik v rukou VSNCh; orgány řízení národního hospodářství v sovětských republikách se měly stát pouhými podřízenými výkonnými články VSNCh. Názor prezidia VSNCh zřejmě vycházel z objektivních potřeb řízení národního hospodářství; oponoval mu však Lenin, se zasazením otázky do širších souvislostí fakticky požadoval záruky suverenity sovětských republik.⁴¹

Proto podstatně nový smysl má usnesení prezidia VSNCh z 25. března (které je výsledkem dohody vedení VSNCh a USNCh) o ustavení jednotné hospodářské politiky RSFSR a USSR, předpokládající sjednocení zbožních fondů obou republik, při jejichž rozdělování bude spolurozhodovat i zástupce Ukrajiny, dále ustavení společného výrobního plánu, jednotných cen surovin, financování ukrajinského průmyslu z VSNCh prostřednictvím USNCh, ponechání otázek organizace výroby na Ukrajině v rukou USNCh apod.⁴² Takto měl být i orgánům USSR ponechán aktivní podíl v rámci jednoty organizace hospodářského života sovětských republik. Skutečnost však šla ve směru další centralizace. Tak již doplněk tohoto usnesení ze 17. dubna sice ponechal rozpracování výrobních programů podniků na území USSR v rukou oddělení USNCh s tím, že poté budou v příslušném oddělení VSNCh sladěny s programy podniků RSFSR, zároveň však dal orgánům VSNCh právo od základů přebudovat výrobní programy podniků na Ukrajině.⁴³

K ještě výraznější centralizaci došlo po linii odvětvového řízení; faktické podřízení glavků a centrů USNCh odvětvovým centrálám VSNCh v řadě případů vykrytalizovalo již od jara 1919 do podoby plné jednoty, kdy podniky určitého odvětví USSR byly podřízeny přímo glavku či centru VSNCh, případně v rozsáhlejších odvětvích začleněny pod některou jeho oblastní správu. V některých odvětvích ani nedošlo k onomu vytvo-

³⁹ Tamtéž, 57.

⁴⁰ *Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija...* dok. č. 393; *Sovetskoje sodružestvo narodov...*, 66; *Bratskoje sodružestvo sojunnych respublik v razvitii narodnogo chozjajstva SSSR 1917—1971*, Moskva 1973, 51.

⁴¹ VIII s'jezd RKP(b). *Protokoly*, Moskva 1959, 67—68, 80, 100, 105—107.

⁴² *Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija...*, dok. č. 406.

⁴³ Tamtéž, dok. č. 423.

ření ukrajinské odvětvové centrály jako mezistupně a ukrajinské podniky převzaté do státní správy byly přímo převedeny do podřízenosti příslušného glavku VSNCh. Takto byla plně sjednocena zvláště nejdůležitější odvětví jako těžba uhlí, železářství a ocelářství, elektrotechnický průmysl, cukrovarnictví, ale například i průmysl barviv a další.⁴⁴ Charakter této koncentrace a centralizace jako účelné a nikoli pouze administrátorské centralizace osvětluje i fakt přesunu sídel glavků a centrů do míst s nejvyšším soustředěním kapacit daného odvětví, takže například do Charkova přesídlily Glavugol' a Glavsachar VSNCh, které odtud řídily těžbu uhlí a cukrovarnictví všech sovětských republik.⁴⁵ U některých odvětví pak v roce 1919 přešel VSNCh od systému oblastních správ ke koncentrovanější a pružnější podobě místních článků — tzv. trustů, které znamenaly řízení odvětví nikoli podle územního principu (oblastní správy), nýbrž podle principu organizace a kooperace vlastního výrobního procesu. Nakolik pak oblastní správy glavků mohly ještě respektovat alespoň hranice sovětských republik (byť orgány těchto republik již nemohly být přímo ovlivňovány), trusty se formovaly naprosto nezávisle na těchto hranicích.

Dalším charakteristickým rysem je, že podobně jako v prvním období sovětské moci na Ukrajině (i když nyní v podstatě menším rozsahu) leč které ukrajinské podniky byly znárodnovány výnosem rady lidových komisařů nebo VSNCh RSFSR a současně prohlášeny za vlastnictví RSFSR.⁴⁶ Orgány řízení národního hospodářství a zvláště průmyslu na Ukrajině byly neustále doplňovány kádry vysílanými z RSFSR, v případě nesjednocených glavků a centrů VSNCh a USNCh se mezi nimi upevňovaly osobní kontakty, totéž platí i pro prezidia obou SNCh; tak v březnu 1919 pobýval na Ukrajině člen předsednictva VSNCh V. Ja. Čubar', v dubnu a květnu místopředseda VSNCh G. I. Lomov aj. a významně se podíleli na organizaci hospodářského života Ukrajiny.⁴⁷

Také pro druhé období sovětské moci na Ukrajině je dále typický jednotný měnový systém a jednotný systém financí RSFSR a USSR, soustředěný při orgánech RSFSR. Jeho základním článkem byl jednotný rozpočet, mj. se sjednocením zdrojů rozpočtu (základem byla tě. emise bankovek). Charakteristickým příkladem stupně jednoty financí může být usnesení rady lidových komisařů RSFSR o financování státního aparátu USSR na období červenec a srpen 1919. Usnesení uvádí částky pro ústřední státní orgány USSR každému zvlášť v konkrétní sumě, dále například zvláštní částku pro oddělení komunálního hospodářství místních sovětů apod.⁴⁸ Financování ukrajinského průmyslu (jako nejobjemnější položky státního

⁴⁴ Srv. tamtéž, dok. č. 397, 399, 434, 445 aj.

⁴⁵ Tamtéž, dok. č. 393, 405.

⁴⁶ Např. tamtéž, dok. č. 395, 397, 399, 434 aj.

⁴⁷ Černomaz, I. Š.: *Ekonomičeskoje sotrudničestvo USSR i RSFSR v 1919 g.*, in: *Vo-prosy istorii SSSR*, vyp. 24, Charkov. universitet 1979, 46, 48.

⁴⁸ *Sovetskoje sodružestvo narodov ...*, 92.

rozpočtu) vládou RSFSR a orgány VSNCh pak logicky vyplývá z výše uvedených souvislostí.⁴⁹ Realizace produkce průmyslové i zemědělské, její pohyb od výrobce k uživateli pak v rovině vztahů USSR a RSFSR (na rozdíl od prvního období sovětské moci na Ukrajině) ztrácela již i charakter oběhu zboží uvnitř jednoho státního celku a tato centralizace dospěla s uplatňováním principů válečného komunismu k redukci na pouhou administrativní registraci přesunu výrobků.⁵⁰ Volná směna zboží se v oficiální politice nepřipouštěla a v praxi se trpěla pouze v parciálním měřítku. Celkově ovšem se úloha financí z aktivní finanční politiky měnila za válečného komunismu v pouhé rozdělování peněžních znaků a zásobování jimi podniků a institucí, přičemž význam peněžních znaků se v celkovém chodu hospodářství stával fakticky zcela druhořadým,⁵¹ v teoretické rovině byly pak považovány za přežitek,⁵² směna s naturalizovala a posléze ztrácela i charakter směny.

Pro oblast plánování je v první polovině roku 1919 známé zvláště usnesení VIII. sjezdu KSR(b), žádající ustavení jednotného národohospodářského plánu sovětských republik. Krátkodobé plány byly však limitovány prakticky neexistencí pevného měřítka pro stanovení a vyčíslení plánu i jeho plnění. Situaci na Ukrajině ještě komplikoval fakt, že v létě 1918 (v době německé okupace Ukrajiny) byla na sovětském území provedena statistická evidence průmyslových kapacit; tento dílčí předpoklad úspěšného plánování tak nebyl pro Ukrajinu k dispozici. Stejně tak ztěžovaly plánování neustálé pohyby fronty, přechod průmyslových kapacit do rukou nepřítele a naopak. Přesto se krátkodobé plánování v oblasti průmyslové výroby v USSR projevilo zvláště v podobě jednotných odvětvových plánů s RSFSR, připravených pod patronací glavků a centrů VSNCh.⁵³ Souběžně se rozvíjely další přípravné práce pro přechod ke střednědobým a dlouhodobým plánům, vázaným na plán elektrifikace. Tyto přípravy nadále probíhaly pod řízením Ústřední elektrotechnické rady VSNCh; mj. Byro pro elektrifikaci jižního průmyslového rajónu roz-

⁴⁹ Konkrétní dílčí údaje srv. např. sborníky dokumentů Dekrety Sovetskoj vlasti, IV, V, Moskva 1968, 1971. zvl. registry v oddíle „Něopublikovannyje postanovlenija SNK ob assignovanijach“; Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 347, 395, 407, 421, 447.

⁵⁰ V souladu s principem jednotného fondu zásobování, vyhlášeného mj. zmíněnou dohodou VSNCh s USNCh z 25. 3. 1919. Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 406; Istorija socialističeskoj ekonomiki SSSR, I, Moskva 1976, 264.

⁵¹ Djačenko, V. P.: Sovetskije finasy v pervoj faze razvitija socialističeskogo gosudarstva, I, Moskva 1947, 194—195.

⁵² Srv. např.: Leviščev, O. M.: Dejaki pytannja teoriji socialistyčnoji hrošovoji systemy v ukrajins'kij radjans'kij ekonomičnij literaturi 1918—1921 rr., in: Istorija narodnoho gospodarstva ta ekonomičnoji dumky Ukrajin'skoji RSR. 10, Kyjiv 1976, 86—91.

⁵³ Srv. výše uvedené usnesení VSNCh z 25. 3. 1919. Dále: Gladkov, I. A.: Voprosy planirovanija sovětskogo chozjajstva v 1918—1920 gg., Moskva 1951, 44.

vijelo svou činnost hned s obnovou sovětské moci ve východní části Ukrajiny. Při přípravě těchto plánů se sledovalo zásadně hledisko formování jednotného celosovětského národohospodářského komplexu. Mj. právě na jaře 1919 projednala Ústřední elektrotechnická rada prvotní projekt energetického využití Dněpru a doporučila ho k dalšímu rozpracování.⁵⁴

Zvláště pro rok 1919 je posléze nutné poukázat rovněž na souvislost, že konkrétní podoba systému řízení národního hospodářství RSFSR s krajním centralismem a s rozhodující úlohou administrativně direktivních principů byla výrazem konkrétní hospodářské politiky (tzv. válečného komunismu); její principy stály pak mj. v rozporu s principem národní státnosti. Vezmeme-li však v potaz otázku realizovatelnosti jednotlivých rysů této politiky na Ukrajině, vystoupí především pro první polovinu roku 1919 na Ukrajině výrazně omezené možnosti jejího uplatnění (například vzhledem k nutnosti trpět byt v místních rozměrech existenci poměrně rozsáhlého volného trhu nejen v zásobování obyvatelstva potravinami, ale i v zásobování podniků surovinami apod.).⁵⁵ Tyto možnosti přímo závisely zvláště na stupni upevnění sovětské moci, podstatně nižším na Ukrajině než v RSFSR. Zde pak spočívá další významný kořen objektivní tendence ke zvláštnostem organizace řízení národního hospodářství na Ukrajině.

* * *

Rovněž v rovině realizace zahraniční politiky se promítlo ustavení Ukrajinské SSR jako formálně nezávislé. Ještě koncem listopadu 1918 vzniklo při prozatímní dělnickorolnické vládě Ukrajiny mj. i oddělení zahraniční, z něhož po přeměně prozatímní dělnickorolnické vlády 29. ledna 1919 v radu lidových komisařů USSR vznikl Lidový komisariát zahraničních věcí USSR.⁵⁶ Tendenci vést formálně samostatnou zahraniční politiku odráží i výzva vlády USSR z 28. ledna 1919, nabízející mj. vládám všech zemí ustavit řádné diplomatické styky s USSR.⁵⁷ Posléze šestý článek Ústavy Ukrajinské SSR (z března 1919) dovršil dosavadní tendence k institucionálnímu zabezpečení formálně samostatné zahraniční politiky USSR a zakotvil samo právo USSR samostatně realizovat zahraniční styky.⁵⁸

⁵⁴ Tamtéž, 303—304.

⁵⁵ Blíže viz: Tereščenko, Ju. I.: Z istoriji polityky „vojenneho komunizmu“ na Ukrajinji u 1919 r., in: Istorija narodnoho hospodarstva ta ekonomičnoji dumky Ukrajin'skoho RSR, 13, Kyjiv 1979, 46—54. Týž, Polityka „vojenneho komunizmu“ na Ukrajinji (1919—1921 rr.), UIZ, 1980, č. 10, 75—85.

⁵⁶ Istorija gosudarstva i prava Ukrajinskoj SSR, Kijev 1976, 114.

⁵⁷ Istorija sovětskoj konstitucii (v dokumentach), 184.

⁵⁸ Tamtéž, 193—195. Další rozvoj v tomto směru viz též: Tkačova, N. O.: Z istoriji stvorennja ta dijal'nosti orhaniv radjans'kohoji zovnišňohoji polityky (1917—1922 rr.), UIZ, 1973, č. 10.

Konkrétní kroky zahraničněpolitické aktivity USSR se obracely především proti dohodové intervenci na jihu Ukrajiny (započaté v listopadu 1918). Od počátku února 1919 byly vládám dohodových mocností a zemí podléjících se na okupaci jihu Ukrajiny zasílány protestní nóty, ale i návrhy jednání o pokojné likvidaci sporu, o ekonomických otázkách aj.⁵⁹ Vláda USSR navázala rovněž přímé styky s velením dohodových vojsk na jihu Ukrajiny a na Černém moři,⁶⁰ podnikala kroky proti rumunské anexi Bessarábie a Severní Bukoviny,⁶¹ po vyhnání okupantů podnikala diplomatické kroky proti agresivním akcím dohodového loďstva na Černém moři.⁶² Podobně protestovala vláda USSR u vlády Polska proti válečným akcím polské armády na území Ukrajiny a proti polské pomoci ukrajinským buržoazním nacionalistům.⁶³ Souběžně USSR vyzvedala požadavek svého uznání cizími státy a navázání s nimi diplomatických styků.⁶⁴ Z dalších výrazných zahraničněpolitických projevů USSR v této době lze uvést protestní akce proti Versailleské smlouvě.⁶⁵

Proti uvedené formě samostatného provádění zahraniční politiky USSR však řada těchto kroků časově koinciduje se zákroky orgánů RSFSR se shodnou osnovou, leckdy i s týmiž detaily obsahu.⁶⁶ V diplomatických dokumentech RSFSR se v této době mj. objevil termín „území bývalé Ruské říše mimo Polsko a Finsko“,⁶⁷ tj. vláda RSFSR tak vystupovala jménem přinejmenším všech sovětských republik. V kvalitativně příbuzné formě se jednota sovětské zahraniční politiky projevovala i vydáváním společných nót vlád USSR a RSFSR.⁶⁸ Příkladnou společnou akcí USSR a RSFSR v této době byl jejich postup vůči Rumunsku. Řada dílčích kroků vyvrcholila ve společném ultimátu 1. května 1919 a jeho vystupňováním 25. května.⁶⁹ Jiný typ úzké spolupráce obou republik znamená formální žádost vlády USSR vládě RSFSR o zprostředkování ve věci mírového řešení otázky ukrajinsko-polských hranic (v momentě, kdy v Mosk-

⁵⁹ Dokumenty vnějšnéj politiky SSSR, II, Moskva 1958, dok. č. 47, 57, 58, 81, 114; URSR na mižnarodnij areni. Zbirnyk dokumentiv 1917—1923 rr., Kyjiv 1966, dok. č. 51, 53, 59, 62.

⁶⁰ Srv. např.: URSR na mižnarodnij areni..., dok. č. 65, 66, 78.

⁶¹ Srv. např.: Dokumenty vnějšnéj politiky SSSR, II, dok. č. 48, 99.

⁶² Např. tamtéž, dok. č. 146; URSR na mižnarodnij areni..., dok. č. 81.

⁶³ Např. URSR na mižnarodnij areni..., dok. č. 82.

⁶⁴ Srv. např. výše zmíněnou výzvu vlády USSR všem vládám k navázání diplomatických styků z 28. ledna 1919. Dále: URSR na mižnarodnij areni..., dok. č. 58, 69, 71.

⁶⁵ URSR na mižnarodnij areni..., dok. č. 73.

⁶⁶ Srv. např.: Dokumenty vnějšnéj politiky SSSR, II, dok. č. 45, 47, 56.

⁶⁷ Srv. např. tamtéž, dok. č. 45 nebo 47.

⁶⁸ Srv. např. nóty vládě Rumunska z 1. a 25. května, týkající se rumunské anexy Bessarábie, popř. nóty vládě Francie v otázkách válečných zajatců. Dokumenty vnějšnéj politiky SSSR, II, dok. č. 97, 113, 138, 143.

⁶⁹ Dokumenty vnějšnéj politiky SSSR, II, dok. č. 97, 113.

vě pobýval mimořádný delegát polské vlády A. Więckowski a kdy se sovětské jednotky přiblížily k území obsazenému polským vojskem) i následný Čičerinův zákrok.⁷⁰

Výraznou prezentací uznání vedoucí úlohy orgánů RSFSR v sovětské zahraniční politice ze strany USSR a to oficiálně na mezinárodním fóru je nota předsedy vlády a lidového komisaře zahraničních věcí USSR Rakovského ministru zahraničních věcí Francie Pichonovi z 4. března 1919, která výslovně uvádí, že pokud lze obsah Pichonovy note vyložit jako uznání práva vlády RSFSR zastupovat všechny sovětské republiky, pak vláda USSR nemá žádné námitky proti takovému výkladu.⁷¹ Podobně v téže době jednání vlády RSFSR s Bullitovou misí bylo vedeno výrazně v zájmu všech sovětských republik a také jejich jménem.⁷²

V ještě vyšší kvalitě dokládají jednotu sovětské zahraniční politiky direktivy Čičerina a vzápětí Lenina v otázce válečných zajatců adresované jednak přímo výkonnému výboru oděského sovětu, jednak vládě USSR, z nichž zcela zřejmě plyne, že otázky výměny internovaných osob s cizími státy jsou ve výlučné kompetenci „centrální vlády“ (tj. vlády RSFSR); oděský výkonný výbor bude volán k přísné zodpovědnosti za případné nedodržení.⁷³

* * *

Výše zmíněné zauzlení strategické situace v květnu 1919 jako počátek vojenskostrategicky nejvypjatější etapy celé občanské války s potřebou maximální koncentrace sil a zdrojů znovu vyvolalo úvahy o formě sovětské federace. Tradiční koncepce vzniku sovětské federace kladou dále právě do tohoto momentu ustavení tzv. vojenského svazku sovětských republik. Je tedy namístě krátké pozastavení nad danou problematikou.

Vypjatá situace pochopitelně přidala na váze názorům o nezbytnosti zásadně zefektivnit vztahy sovětských republik tak, aby byla zajištěna obrana. Avšak hledat klíč k řešení celé problematiky v ústavněprávní rovině už znamenalo extrémní polohu a fakticky zužení, dokonce až zjednodušení problému.

Na Ukrajině byl tlak protivníka cítit zvláště intenzivně. Výše byly již zmíněny představy z podzimu 1918 o začlenění Ukrajiny do RSFSR, dokonce s případnou plnou likvidací ukrajinské sovětské státnosti. Koncem ledna 1919 vydala pak vláda Sovětské Ukrajiny výzvu ke všem národům a vládám, v níž se zejména obrátila na sovětské vlády RSFSR, Běloruska, Litvy, Lotyšska a Estonska s návrhem uzavřít těsný obranný svazek proti

⁷⁰ Tamtéž, dok. č. 85; URSR na mižnarodnij areni..., dok. č. 63, 64.

⁷¹ URSR na mižnarodnij areni, dok. č. 53. Kopie byly zaslány prezidentu USA, ministru zahraničních věcí Velké Británie a mírové konferenci v Paříži.

⁷² Dokumenty vněšněj politiky SSSR, II, dok. č. 66.

⁷³ Lenin, V. I.: PSS, 50, 323.

všem snahám svrhnout moc dělníků a rolníků.⁷⁴ Zatím však (včetně ústředního výboru KSR(b)) převládal názor, že je třeba napřed nashromáždit základní zkušenosti z vojenské spolupráce sovětských republik.⁷⁵ Pod tlakem zhoršující se situace na frontách došlo počátkem dubna k posunu názorů; po společné směrnicí ústředního výboru KSR(b) a ústředního výboru KS(b)U⁷⁶ pak následovala počátkem května známá Leninem koncipovaná směrnice o válečné jednotě sovětských republik, přitom však se zdůrazněním, že půjde o dočasné opatření pro vedení obranné války.⁷⁷ Podobně po státní linii návrh Celoukrajinského ústředního výkonného výboru sovětů, stejně jako úvodník Izvestijí VUCIK z 21. května nevychází z pojmu federace, nedeklaruje obecné teze o potřebě sjednocení sovětských republik, nýbrž zcela věcně klade čistě vojenskostrategické argumenty a z nich vyvozuje nutnost vytvořit jednotnou frontu obrany revoluce.⁷⁸

1. června 1919 přijal Celoruský ústřední výkonný výbor sovětů známý dekret o sjednocení sovětských republik pro boj se společným nepřítelem, podle něhož se měly sjednotit organizace a velení armády, rady národního hospodářství, správa železnic, finance a lidové komisariáty práce sovětských republik; sjednocení mělo být provedeno cestou dohody s ústředními výkonnými výbory a radami lidových komisařů všech sovětských republik.⁷⁹ Pro uskutečnění těchto kroků byla vytvořena komise, jejímiž členy se za USSR stali lidový komisař spravedlnosti Chmel'nyč'kyj a lidový komisař osvěty Zaton's'kyj.

Tato komise však nemohla nabýt smysluplnosti ani odvést plodné výsledky. Pokud jí lze připsat nějaký význam, pak jedině jako zkušenosti, že šlo o slepou odbočku v rozvoji koncepcí sovětské federace. Realizovat uvedený dokument jakožto ústavněprávní akt nebylo možné; základní rozpor spočíval v tom, že by měly být sjednoceny vybrané výkonné orgány státní moci; naopak ústřední výkonné výbory sovětů jednotlivých republik (a zřejmě i sjezdy sovětů) měly zůstat plně kompetentními orgány suverénních států, z čehož by plynulo i postavení vlád republik. A pokud by za této situace byl uzákoněn i mechanismus zabezpečení funkcí ústředních výkonných výborů, přineslo by to právo veta pro každou republiku a ochromení federace.

Skutečné řešení přinesla opět celá řada dílčích konkrétních opatření, především v oblasti vojenství, která lze globálně charakterizovat jako

⁷⁴ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ' ..., 124.

⁷⁵ Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny ..., 56.

⁷⁶ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ' ..., 151—152.

⁷⁷ Lenin, V. I.: PSS, 38, 400—401.

⁷⁸ Istorija sovětskoj konstitucii (v dokumentach), 206—207; Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ' ..., 180.

⁷⁹ Istorija sovětskoj konstitucii (v dokumentach), 207—208. K hodnocení dokumentu a okolností jeho přijetí viz ještě závěr této kapitoly.

soustředění se na klíčové úkoly obrany a stažení rezerv ze sfér relativně druhořadých, od konsolidace frontů až po přestavbu ozbrojených sil pomocného zaměření.⁸⁰

Zřejmě nejvýznamnější ze všech reorganizací vojenství v roce 1919 byly změny ve vrcholných vojenských orgánech. Jimi byly mj. též odstraněny třecí plochy mezi vrcholnými celosovětskými vojenskými orgány a místními články na Ukrajině. V polovině června 1919 byl náčelníkem Polního štábu prozatímně jmenován M. D. Bonč-Brujevič a komisařem Polního štábu S. I. Gusev, kteří připravili opatření, uplatněná po zasedání ústředního výboru KSR(b) ve dnech 3.—4. července. I. I. Vacetis, který již nezládal úkoly stavěné novou situací, byl ve funkci vrchního velitele vyměněn S. S. Kameněvem, novým náčelníkem štábu se stal P. P. Lebeděv, RVSR byl vytvořen rovněž v novém složení a struktuře a dále byla reformována struktura Polního štábu; současně bylo sídlo vrchního velitelství přeneseno ze Serpuchova do Moskvy.⁸¹ Celá armáda přešla na jednotnou organizaci, nové vrchní velení dokázalo definitivně skoncovat s přežitky faktické autonomie podřízených jednotek. Posléze dva důležité kroky byly učiněny v otázce sjednocení zásobování armády. 9. července 1919 byla zřízena funkce mimořádného zplnomocněnce Rady obrany pro zásobování armády a podle dekretu Celoruského ústředního výkonného výboru z 10. srpna přešlo veškeré zásobování armády potravinami do kompetence Lidového komisariátu zásobování a v jeho rámci vytvořené Hlavní správy zásobování armády potravinami. Další centralizaci v okružních vojenských komisariátech a upevnění jejich bezprostřední podřízenosti Celoruskému hlavnímu štábu pak znamenalo uvedení v platnost 30. září 1919 usnesení o okružních vojenských komisariátech.⁸²

V národohospodářské sféře za již existujícího jednotného systému financí, správy železnic a spojů koncem jara vyzrála a fakticky se projevovala i jednoznačná řídicí úloha VSNCh, což posléze vyústilo ve snahy řešit nově otázku vztahů VSNCh a hospodářských orgánů Ukrajiny ve smyslu ještě jednoznačnějšího zakotvení vedoucí úlohy VSNCh. Objevily se návrhy přeměnit Ukrajinský SNCh — spolu s lidovými komisariáty financí a práce — v oblastní články příslušných orgánů RSFSR, dále několik variant, předpokládajících úplné zrušení USNCh. Na zasedání 21. července 1919 prezidium VSNCh přijalo plán zrušení USNCh a vytvoření na Ukrajině místních SNCh jako přímých orgánů VSNCh, zároveň však mělo dojít k vyslání dvou představitelů VSNCh do vlády USSR; místní orgány se měly formovat výhradně na principu hospodářské jednoty územního celku

⁸⁰ Kljackin, S. M.: Na zaščitě Oktjabrja. Organizacija reguljarnoj armii i milicionnoje strojitel'stvo v Sovetskoj respublike 1917—1920, Moskva 1965, 365—366, 375—377, 417.

⁸¹ Tamtéž, 418.

⁸² Satagin, N. I.: Organizacija ..., 187—188.

a mj. tak část území RSFSR měla být zahrnuta pod místní SNCh na Ukrajině a naopak.⁸³

Plán posléze nebyl realizován (pro okupaci Ukrajiny bělogvardějskými vojsky); je však třeba zdůraznit, že nakonec plán alespoň částečně respektuje (vazbou na vládu USSR) objektivní potřebu koordinace řízení národního hospodářství v celoukrajinském měřítku. Z již uvedeného přitom vyplývá, že potřeba této koordinace nebyla dána tím, že by Ukrajina byla jednotným a současně specifickým národohospodářským komplexem, nýbrž tím, že v konkrétních podmínkách občanské války vznikly na Ukrajině zvláštní podmínky pro formování a fungování orgánů řízení národního hospodářství, odlišné od RSFSR a situaci pak dala další rozměr i otázka národní státnosti. Za nejkritičtějších poměrů, kdy bylo nutno řešit úkol maximální koncentrace všech zdrojů sovětských republik v zájmu obrany, se však současně stávalo zjevným, že v oblasti průmyslu a národního hospodářství vůbec nelze tuto potřebu řešit tak jednoduchým splynutím jako v oblasti vojenství, že toto řešení musí v sobě obsahovat vždy i momenty operativní decentralizace.⁸⁴

Samotný termín vojenský (případně vojenskopolitický) svazek sovětských republik je v dobových dokumentech i v literatuře používán v řadě významů, například ve smyslu válečného svazku jakožto celkové jednoty potřebné pro úspěšné vedení války, jindy v užším smyslu sjednocení pouze armád a vojenských institucí či pouze armád. Je třeba mít na zřeteli i fakt, že termín vojenský (vojenskopolitický) svazek se dodnes běžně používá i k označení dobové podoby svazku dělnictva a rolnictva sovětské země a v souvislosti s realizací závěrů VIII. sjezdu KSR(b) je k jaru a létu 1919 vyzvedáno jeho prohloubení. A nelze pominout ani tu souvislost, že uplatnění závěrů VIII. sjezdu KSR(b) přineslo celkově další upevnění sovětské moci, mj. i zpružnění a prohloubení spojení mezi jejími místními a ústředními orgány.⁸⁵

Je pochopitelné, že období občanské války a zahraniční intervence se nutně odrazilo na podobě sovětské federace; je však nemístné tento odraz redukovat až k představě, že vztahy sovětských republik se v dané etapě zformovaly pouze či převážně pod tlakem nutnosti společné obrany a rovněž je problematické vyzvedat význam jediného právního aktu. Takto se přímo či nepřímo popírá či alespoň pouští ze zřetele jak celková linie vývoje sovětské federace od vzniku sovětské moci do vzniku SSSR, tak fakt, že válečné události ovlivňovaly podobu sovětské federace i jiným způsobem než vyzvedanou nutností společné obrany a že dokonce mohly

⁸³ Černomaz, I. Š.: *Ekonomičeskoje sotrudničestvo...*, 49; Drobižev, V. Z.: *Glavnyj štab socialističeskoj promyšlennosti*, Moskva 1966, 132.

⁸⁴ Najít cesty k řešení tohoto protikladu se však podařilo až podstatně později, za zcela nové situace.

⁸⁵ Srv. např.: Berchin, I. B.: *Istorija SSSR*, Moskva 1979, 116–121.

mít (jak již bylo naznačeno) i retardující dopad na onu podobu, tak i fakt, že sovětská federace měla své rozměry a vyvíjela se i v rovinách, které bezprostředně nemusely souviset se zabezpečením obrany. Z těchto a dalších důvodů někteří sověšší autoři ještě v polovině padesátých let začali problematizovat termín vojenský svazek sovětských republik a již počátkem šedesátých let ho zcela odmítli;⁸⁶ a lze říci, že oprávněně, byť dosud tento názor plně nepřevládá.

Relativní je zvláště význam dekretu Celoruského ústředního výkonného výboru z 1. června 1919 o sjednocení vojenství, rad národního hospodářství, a komisariátů dopravy, financí a práce sovětských republik; lze říci, že bývá často právněformalisticky nadhodnocen. Dobové souvislosti vyzvedají jako prvořadou jeho úlohu deklarativní a všeobecně mobilizační, vedle řady konkrétních praktických opatření pokračující mimořádné koncentrace všech zdrojů a sil sovětské země v zájmu obrany i v obecné rovině pokračující konsolidace sovětské moci jako takové. Z významných, výše dosud neuvedených dílčích opatření těchto procesů je nutno ještě vyzvednout především vytvoření samotné Rady obrany RSFSR⁸⁷ i Rady obrany USSR, dále od druhé poloviny roku 1919 ustavování revolučních výborů jako forem mimořádné koncentrace místní správy pro potřeby obrany a zajištění revolučního pořádku;⁸⁸ zvláštním případem v jejich rámci byly oblastní revoluční výbory zřizované v nově osvobozených oblastech jako výraz uznání nutného mezičlánku mezi centrálními a místními orgány sovětské moci za situace, kdy bezprostřední účinné sepětí centra s místními orgány by bylo pro dočasnou nezkonsolidovanost místních orgánů nereálné;⁸⁹ analogický význam měl v mnohých rozměrech i Celoukrajinský revoluční výbor.⁹⁰

Ústavněprávní rozměr dekretu z 1. června 1919 je již problematičtější. Není ani vhodné používat argumentu, že dočasné úspěchy kontrarevoluce, vedoucí postupně k nové okupaci téměř celého území Ukrajiny (během července až srpna 1919), se staly překážkou pro plnou realizaci ustanovení dekretu; bylo již naznačeno, že příčiny nerealizování tkvěly jinde.

Bližší analýza zdánlivé příčinné souvislosti s dalšími akty, které konkrétně stanoví momenty jednoty sovětských republik v rovinách vymeze-

⁸⁶ Srv. reflexe O. I. Čistjakova (Istorija SSSR, 1983, č. 1, 84) znovu podtrhující jeho tehdejší názory.

⁸⁷ 30. listopadu 1918 — Dekrety Sovetskoj vlasti, IV, odd. I, dok. č. 47; příčiny vzniku srv. též: Přípis Vrchního velitelství Leninovi, Sverdlovovi a RVSR z 7. října 1918 — Direktivy Glavnogo komandovanija..., dok. č. 125.

⁸⁸ Jednotlivé předpisy o jejich úkolech pak byly vydány na základě dosavadních zkušeností koncem října 1919 — Dekrety Sovetskoj vlasti, VI, Moskva 1973, odd. I, dok. č. 147.

⁸⁹ Nejvýraznějším příkladem byl revoluční výbor Sibíře, ustavený usnesením Celoruského ústředního výkonného výboru sovětů 27. srpna 1919 — Dekrety Sovetskoj vlasti, VI, odd. I, dok. č. 50.

⁹⁰ Vytvořen 11. prosince 1919 — Graždanskaja vojna na Ukrajině, II, dok. č. 578.

ných dekretem, ukazuje odlišná zdůvodnění a pouhou časovou následnost. Tak například usnesení Celoukrajinského ústředního výkonného výboru z 21. června 1919 o likvidaci Ukrajinského frontu a o jednotě vojenství USSR a RSFSR pod řízením RVSR je zdůvodněno konkrétní strategickou situací (specifické úkoly Ukrajinského frontu byly již naplněny) bez případného využití příslušného ustanovení dekretu z 1. června 1919.⁹¹ Navíc dosažená podoba splnutí, kdy Lidový komisariát vojenství a funkce vrchního velitele vojsk USSR byly zrušeny a vojenské okruhy na Ukrajině byly přímo podřízeny RVSR, víceméně obnovuje stav z počátku roku 1919.

Je nutno přirozeně rozlišovat objektivní dosah dekretu z 1. června 1919 a subjektivní představy a záměry některých vedoucích činitelů sovětské moci. Lze říci, že zpochybňovat dobovou podobu sovětské federace bylo mylné; byla dostatečně pružná a fakticky jednotná a novou podobu t. č. ani nebylo možno najít. Pokusy v tomto směru tak mj. stále ještě souvisely s přežitky přečeňování formálních znaků státu, s iluzí, že úprava státní formy sama o sobě vyřeší aktuální problémy. Praxe ukázala, že dobové problémy pramenily z nestabilizovanosti, nedokončené organizace či relativní slabosti nejnižších místních článků sovětské moci a nikoli ze struktury vztahů sovětských republik. Ukrajinský SNCh, Lidový komisariát vojenství USSR aj. měly dokonce po řadu měsíců dokonalejší vazby vůči vrcholným orgánům RSFSR než vůči sobě podřízeným orgánům, které leckdy nerespektovaly ani jejich základní koncepci v nejzásadnějších otázkách, jako například znárodňování,⁹² mobilizace aj. Tento lokalismus byl analogický situaci v celosovětském rámci v první polovině roku 1918.

* * *

Druhé období sovětské moci na Ukrajině se tedy vyznačuje skluzem, muselo začínat tam, kde před rokem, přitom však byl tento proces obnovy urychlený a od počátku pod patronací a z velké části přímým řízením orgánů RSFSR, posléze však byl opět přerušen. Toto opoždění Ukrajinské SSR, způsobené nepřátelskou okupací a kladoucí meze pro míru jednoty, je přitom srovnatelné s obdobně okupovaným územím samotné RSFSR během občanské války.

Tendence k plné jednotě orgány RSFSR se projevovала od počátku, tj. od sklonku roku 1918. V této míře se nakonec realizovala jen relativní právní jednota, dále například jednota velení, jednota řízení a financování průmyslu atd. Specifické poměry na Ukrajině si vynutily vytvoření zvláštních vojenských, národohospodářských a dalších orgánů. Princip sovětské

⁹¹ Гражданская война на Украине, II, док. č. 192.

⁹² Výrazně např. Черниговский губернский SNCh; bližie viz jednotlivé dokumenty ve sborníku Робітничий контроль і націоналізація...

národní státnosti se přirozeně rovněž uplatňoval, výrazněji však jen ve vybraných rezortech, jako například školství, kultury, vnitra,⁹³ zato zvláště vojenské a národohospodářské orgány USSR v této etapě de facto ani tak nebyly národními orgány proti ústředním orgánům RSFSR jako spíše oblastními mezičlánky, které se ve spolupráci s ústředními orgány snažily zvládnout místní živelnost. K výraznému kvalitativnímu skoku v koncentraci obrany a integraci ozbrojených sil celé sovětské země došlo v období od dubna do července 1919; z hlediska vztahů USSR a RSFSR se dospělo ve sféře vojenství k úplnému splynutí; zato sféra národohospodářská si vyžaduje alespoň minimální míru operativní decentralizace. Faktické rozměry sovětské federace názorně dokresluje rovina zahraniční politiky; při formální samostatnosti mezinárodněpolitické aktivity USSR se v roce 1919 jednoznačně utvářela jednota sovětské zahraniční politiky za vedoucí úlohy RSFSR, přičemž USSR se s tímto vývojem aktivně ztotožnila.

Ke vztahům národohospodářských a vojenských orgánů USSR vůči RSFSR v první polovině roku 1919 je třeba ještě poznamenat, že vlastně neobnášely širší objem decentralizace než vztahy orgánů RSFSR vůči některým místním článkům přímo v rámci RSFSR. Zcela specifické postavení měl pak tzv. Severní rajón (oblast Petrohradu); zde se sovětská moc budovala bez přetržky od prosince 1917, neexistovala zde tudíž ona základna, na níž se formovaly zvláštnosti organizace národního hospodářství a vojenství na Ukrajině, ani nešlo o národnostní oblast. Orgány Severního rajónu si žárlivě strážily „svůj“ front a jeho rezervy a obdobně SNCh Severního rajónu (a v první řadě jeho sekce kovů a elektrotechnická, představující nejvýznamnější odvětví rajónu, zároveň odvětví, která pro případ Ukrajiny byla plně koncentrována pod orgány VSNCh) kladl neustálý odpor odvětvovým správám VSNCh a například ještě v době, kdy se diskutovalo o jednotlivých variantách plánu zrušení Ukrajinského SNCh, dokázala si sekce kovů SNCh Severního rajónu 5. července 1919 vynutit v rozporu s platnými směrnici na VSNCh opatření potvrzující její plné pravomoci v řízení kovozpracujícího průmyslu rajónu.⁹⁴

Za druhého období sovětské moci na Ukrajině se tedy Sovětská Ukrajina programově utvářela v podobě formálně nezávislé sovětské republiky. To však nelze zaměňovat s podstatou věci. Praxe byla mnohem složitější a (jak navážou i následující kapitoly) vztahy mezi USSR a RSFSR lze pro rok 1919 charakterizovat spíše jako živelně se rodící federaci. Jednota názorů na podobu ukrajinské státnosti a svazku Ukrajiny s ostatními sovětskými republikami přitom pořád ještě nenazrála. Jak to reflektuje sám Lenin ještě koncem roku 1919, mezi ukrajinskými komunisty byli jak zastánci plné nezávislosti Ukrajiny, tak zastánci více či méně těsného federativního svazku sovětských republik, tak i zastánci úplného splynutí

⁹³ Rovněž zde se ovšem projevovaly úzké vazby na orgány RSFSR.

⁹⁴ Blíže viz: Venediktov, A. V.: Organizacija gosudarstvennoj..., I, 567—576.

Ukrajiny s RSFSR; Lenin přitom nadále zdůrazňoval, že o těchto problémech se nemají vést spory, že jejich řešení má vyplynout z vůle ukrajinských pracujících mas.⁹⁵

Většina členů KS(b)U však již v této době dospěla ke stanovisku postupného konkretizování svazků Ukrajinské SSR s ostatními sovětskými republikami,⁹⁶ jak je přinášelo řešení dobových problémů, což souviselo s názorem, že je třeba přísně vycházet z reálných potřeb spolupráce sovětských republik a že pro stanovení konečné konkrétní podoby jejich svazku bude třeba nashromáždit dostatečné zkušenosti. Praxe rovněž mj. ukazovala, že je třeba brát v úvahu i nekomunistická politická uskupení stojící na platformě sovětské moci, z nichž ukrajinští leví eseři a leví nezávislí sociální demokraté (nezaležnici) reagovali velmi citlivě na snahy „likvidovat ukrajinskou nezávislost“ a v otázce sjednocení sovětských republik byli přístupni jen zcela věcným argumentům.

⁹⁵ Lenin, V. I.: PSS, 40, 45.

⁹⁶ Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny . . . , 99.